

Effectieve spreek- en luisterlessen

Een aantal jaren geleden schreef de auteur in JSW twee artikelen over onderwijs in spreken en luisteren met als onderwerpen praatsoorten (maart 2008) en het movuer-model (april 2008). Inmiddels is deze 'praatsoort' didactiek uitgegroeid tot een volledige leerlijn die terug te vinden is in de nieuwste versie van Taal actief. In dit artikel gaat de auteur verder in op effectief onderwijs in spreken en luisteren in de midden- en bovenbouw.

Knelpunten

Enkele jaren geleden heb ik ongeveer 60 leerkrachten uit de groepen 4 t/m 8 gevraagd een enquête in te vullen over hun ervaringen met lessen spreken en luisteren. Driekwart gaf aan de spreek- en luisterles uit de methode 'regelmatig' over te slaan. Soms werd deze les vervangen door een zelfbedachte mondelinge activiteit, meestal door een andere taalles (herhaling van spelling, woordenschat of taalbeschouwing). In de gesprekjes die hierop volgden gaven leerkrachten de volgende redenen om deze lessen over te slaan:

- Ze praten en luisteren al zoveel, waarom daar ook nog aparte lessen aan besteden?
- Er zit toch geen heldere eenheid en/of leerlijn in de methode, dus een lesje overslaan kan geen kwaad.
- De organisatie van zo'n les is elke keer anders en vraagt nogal wat. We missen een heldere lesopbouw.
- Soms zijn maar een paar kinderen aan het woord, terwijl de rest moet luisteren. Bovendien zijn veel lessen verkapte schrijflessen.
- Bij spelling kun je zeggen dat kinderen categorieën leren, bij begrijpend lezen leesstrategieën. Maar wat leren de kinderen nu precies bij spreken en luisteren? Wat zijn nu de inhouds?

Deze knelpunten leveren prima uitgangspunten voor het opbouwen van effectief onderwijs in spreken en luisteren. De uitgangspunten licht ik toe aan de hand van voorbeelden uit Taal actief.

1 Onderwijs in spreken en luisteren

Kinderen praten en luisteren inderdaad heel wat af. Dat komt omdat spreken en luisteren vaak als middel worden ingezet om andere doelen te bereiken. Kinderen luisteren bijvoorbeeld naar de rekeninstructie en overleggen daarna met elkaar over welke rekenstrategie het beste voldoet. Je kunt spreken en luisteren ook als focus hebben waarbij het ontwikkelen van spreek- en/of luistervaardigheden het doel van de activiteit is. Damhuis noemt dit het dilemma tussen 'spreken en luisteren in het onderwijs' en 'onderwijs in spreken en luisteren'. Veel oudere taalmethodes hebben lessen spreken en luisteren die niet echt gericht zijn 'onderwijs in spreken en luisteren'. In Taal actief staat in alle spreek- en luisterlessen de ontwikkeling van gerichte mondelinge taalvaardigheden centraal.

2 Praatsoorten als kapstok

Een leerlijn 'spreken en luisteren' is goed op te zetten via alledaagse en concrete praatsoorten. Een praatsoort is een herkenbare, zich herhalende communicatieve situatie waarin de interactie en het taalgebruik volgens vaste patronen verloopt. Een praatsoort is de tekst(soort) bij het onderwijs in

mondelijke vaardigheden. Een paar voorbeelden: het telefoongesprek, een interview, het mondelinge verslag, de boekbespreking, de discussie, het overleg. Bij elke praatsoort oefenen kinderen met luistervaardigheden, spreekvaardigheden en strategische vaardigheden. In Taal actief staat in elke les spreken en luisteren een praatsoort centraal. Hiermee is er voor kinderen en de leerkracht een herkenbare kapstok. Bij elke praatsoort hoort een spreekdoel en een luisterdoel. Zo zijn kinderen elke les met spreken én luisteren bezig.

Praatgenres

De praatsoorten zijn op verschillende manieren onder te verdelen. Een voor de hand liggende indeling is gebaseerd op het aantal deelnemers die aan het woord zijn: monologen, dialogen en polylogen. Je kunt ook kiezen voor een indeling op basis van communicatieve functies. Dat levert bijvoorbeeld zes genres op. Een genre is dan een groep praatsoorten met dezelfde communicatieve hoofdfunctie. Tussen haakjes staan telkens enkele voorbeelden van praatsoorten.

- Informatieve praatsoorten (verslag, presentatie, interview, uitwisseling)
- Contactuele praatsoorten (telefoongesprek, conflictgesprek, feedbackgesprek)
- Instructieve praatsoorten (instructie, uitleg)
- Argumentatieve praatsoorten (betoog, discussie, debat, verkoopgesprek)
- Verhalende praatsoorten (anekdote, vertelling)
- Expressieve/poëtische praatsoorten (voordracht, rap)

Zie verder het eerder aangehaalde artikel over praatsoorten.

Leerlijn

Het onderzoek naar mondelinge taalvaardigheden staat nog in de kinderschoenen. Bonset en Hooegeveen (2010) concludeerden in hun inventarisatie van empirisch onderzoek naar mondelinge taalvaardigheid in het basisonderwijs dat dit nagenoeg een 'onontgonnen onderzoeksgebied' is. "Het verrichte onderzoek doet vooral verlangen naar meer onderzoek: naar wenselijke en haalbare doelstellingen, naar de kwaliteit van onderwijsleermateriaal, naar de beoordelingsproblematiek (instrumentatie), naar de feitelijke stand van zaken (descriptief onderzoek) en naar het effect van veelbelovende aanpakken op het gebied van mondelinge taalvaardigheid."

Een leerlijn spreken en luisteren ontwerpen is dan ook een hachelijke zaak waarin tal van arbitraire keuzes zitten. De leerlijn uit Taal actief is zo opgebouwd dat de zes praatgenres in elk leerjaar aan bod komen met een toenemende complexiteit in strategieën. En die lessen volgen elkaar op. Zo leren de kinderen in groep 5 de 'basics' van een interview met open vragen. In groep 6 leren ze de procestappen uit een interview (voorbereiding, uitvoering, verslag), in groep 7 het onderscheid tussen het verhalende en het sturende interview en in groep 8 leren ze gerichte strategieën om als interviewer de ander zijn verhaal te laten vertellen of juist de ander te sturen.

Een ander voorbeeld van de toename in complexiteit is de communicatielijn die vanaf groep 7 wordt toegevoegd waarbij kinderen leren reflecteren op communicatieve situaties aan de hand van een communicatiemodel. Een ander voorbeeld vormen de gouden communicatieregels die kinderen in groep 8 leren, zoals 'Je kunt niet niet communiceren'.

De zes gouden communicatieregels

1. Ieder heeft zijn (eigen) waarheid.
2. Je communiceer altijd.
3. Een mening is geen feit.

- 4. Bedoeling en effect komen niet (altijd) overeen.
- 5. Zeg wat je wel wilt en vindt.
- 6. Begrijp en word begrepen.

3 Herkenbaar lesmodel met hulp

Eerder heb ik het movuer-model geïntroduceerd als basisstructuur voor een les spreken en luisteren: motiveren van de leertaak, oriënteren op de leertaak, voorbereiden, uitvoeren en evalueren van de leertaak en ten slotte het reflecteren op de leertaak. In Taal actief is dit model voor kinderen en leerkrachten vereenvoudigd in de volgende stappen.

Verkennen

- De leerkracht introduceert de praatsoort (lesdoel) via een motiverende inleiding.
- De leerkracht activeert de voorkennis via vragen, eigen voorbeelden, ervaringen met deze praatsoort.
- De leerkracht neemt de verkennende opdracht(en) met de kinderen door en laat daarna het bijbehorende fragment zien/horen waarop de praatsoort door kinderen wordt voorgedaan.

Vorbereiden

- De leerkracht vertelt de kinderen welke praatsoort ze gaan uitvoeren.
- De leerkracht zorgt ervoor dat iedereen een onderwerp heeft.
- De leerkracht neemt de praathulp door.
- De leerkracht loopt rond, kijkt hoe kinderen de taken aanpakken en geeft korte aanwijzingen waar nodig.

[Voorbeeld van een praathulp uit groep 7.]

Inleiding	Kern	Slot
1 Stelling lezen. <i>Hoe luidt de stelling? Snapt iedereen de stelling?</i> 2. Ieder noemt zijn standpunt <i>Vertel of je het wel of niet eens bent met de stelling.</i>	3. Discussiëren <i>- Ieder brengt een argumenten in dat het standpunt ondersteunt</i> <i>- Ieder geeft aan wat hij/zij van het argumenten vindt.</i> 4. Bepaal het standpunt van de groep. <i>Overleg als je het samen niet eens kunt worden.</i> <i>Hoe kun je het standpunt zo formuleren zodat iedereen er zich in kan vinden?</i>	5. Conclusie <i>Welke conclusie kunnen jullie trekken?</i>

Uitvoeren

- De leerkracht organiseert duo's of groepjes om uit te voeren.
- De leerkracht neemt de tips met de kinderen door.
- De leerkracht bewaakt de tijd en zorgt eventueel voor wisselmomenten.

[Voorbeeld van Spreektips uit groep 7.]

- Maak je eigen standpunt duidelijk met goede argumenten.
- Gebruik zoveel mogelijk feiten als argument.
- Luister goed naar de argumenten van anderen.
- Daag ze uit als hun argumenten gebaseerd zijn op meningen of aannames.

Napraten

De leerkracht neemt de luisterhulp met de kinderen door.

De kinderen geven elkaar feedback met behulp van de luisterhulp.

[Voorbeeld van een Luisterhulp uit groep 7.]

	Bijna niet	Soms	Meestal wel
Mijn buur bleef respectvol en beleefd.			
Mijn buur gebruikte de stappen uit de praathulp.			
Mijn buur stelde als interviewer kritische vragen.			
Mijn buur liet de eigen mening duidelijk horen.			
Mijn buur was erg sturend.			

Reflecteren

De kinderen bespreken het uitstapkaartje.

De leerkracht laat kinderen regels en inzichten zelf (aan elkaar) verwoorden.

De leerkracht reflecteert met de kinderen op de les: wat hebben ze geleerd, wat vonden ze van de les, wat vinden ze makkelijk en/of (nog) moeilijk.

[Voorbeeld van een Uitslapkaartje.]

Hoe ging het?

Vertel aan je buur:

- wat je al goed doet bij het oplossen van een conflict
- wat je nog zou kunnen verbeteren

Merk op dat de les niet alleen een herkenbare structuur heeft, maar ook tal van hulpen die de kinderen bij de verschillende stappen ondersteunen. Deze structuur en deze hulpen worden bij Taal actief ook in de schrijflessen gebruikt, wat de herkenbaarheid vergroot.

4. Coöperatieve werkvormen

De lessen spreken en luisteren lenen zich uitstekend voor coöperatieve werkvormen. Bij alle fasen uit het lesmodel werken de kinderen minimaal met één klasgenoot samen waarmee ze overleggen. In de uitvoeringsfase zijn alle kinderen in groepjes actief aan het werk en niet zoals bij zoveel 'klassieke' spreek- en luisterlessen slechts een handvol kinderen. Vanwege de herkenbare aanpak zijn de kinderen snel gewend aan de stappen waarna de organisatie gemakkelijker verloopt. Bij een dergelijke aanpak praten en luisteren de kinderen veel en gericht en dat is precies de opzet van het spreek- en luisteronderwijs.

5. Strategisch onderwijs

Veel kinderen worstelen met de vraag: hoe pak ik een bepaalde luistertaak of spreektaak aan? Deze vraag nodigt uit tot het ondersteunen van kinderen met behulp van strategieën. Je kunt kinderen op verschillende manieren ondersteunen met mondelinge strategieën:

- door het luister- en spreekproces op te delen in fasen en bij elke fase strategische hulp te bieden (zie de eerder genoemde praathulp, luisterhulp, uitstapkaartje);

- door kinderen duidelijk te maken wat ze gaan leren, hoe ze dat gaan doen ,wat ze hiervoor nodig hebben en ze hier op te laten reflecteren;
- door kinderen bewust te maken van genrespecifieke vaardigheden en bij elke vaardigheid strategische hulp te bieden in de vorm van didactische aanwijzingen.

Bij Taal actief start elke les met 'Dit ga je leren' en 'Dit moet je weten'.

Dit ga je leren

Je leert hoe je enthousiast een modeshow presenteert.

Dit moet je weten

Bij een modeaankondiging heb je verschillende doelen:

- je beschrijft heel precies wat je ziet om het publiek te informeren
- je gebruikt opvallende combinaties om het publiek te boeien
- je presenteert enthousiast om het publiek te overtuigen.

In de handleiding staan meestal nog extra luisterdoelen waar de leerkracht extra aandacht aan kan besteden. Het gaat dan om de volgende luisterdoelen.

[Voorbeeld van Luisterdoelen]

- globaal luisteren: luisteren om de rode draad eruit te halen.
- reproductief luisteren: luisteren om elementen woordelijk te herhalen.
- zoekend luisteren: luisteren om gerichte informatie te vinden.
- empathisch luisteren: luisteren om jezelf te verplaatsen in de ander.
- handelend luisteren: luisteren om daarna een instructie of opdracht uit te voeren.
- kritisch luisteren: luisteren om feedback te geven op de inhoud: wat is de informatie waard?
- interactief luisteren: luisteren om adequaat te reageren in en gesprek.

Elk praatgenre heeft een aantal specifieke spreekvaardigheden. Hieronder geef ik daar voorbeelden van. Realiseer je dat deze lijst niet uitputtend is.

Praatgenre	Specifieke vaardigheden
Verhalende praatsoorten	<ul style="list-style-type: none"> - Samenhang creëren (eenheid van tijd, plaats, handeling en personages); - Ordenen (chronologie aanbrengen, later: flash-backs en flash-forwards); - Spanning aanbrengen (via identificatie, emoties, onverwachte gebeurtenissen); - Verbeelden (het verhaal tot leven brengen via opmerkelijke details en beschrijvingen).
Informatieve praatsoorten	<ul style="list-style-type: none"> - Beschrijven (de globale onderdelen aangeven); - Objectiveren (in objectieve taal informeren, zonder eigen mening of oordeel); - Bevragen (verschillende soorten vragen stellen, relevante antwoorden geven). - Samenvatten.
Instructieve praatsoorten	<ul style="list-style-type: none"> - Schikken (de juiste stappen kunnen benoemen en de juiste volgorde aangeven);

	<ul style="list-style-type: none"> - Uitleggen (elke stap zo precies mogelijk verwoorden wat de ander moet doen); - Aanspreken (hoe spreek je de ander aan, bevelend, verzoekend?).
Betogende praatsoorten	<ul style="list-style-type: none"> - Argumenteren (logische argumenten gebruiken of weerleggen, voors en tegens afwegen); - Positioneren (laten zien hoe deskundig je bent); - Beïnvloeden (inspelen op de gevoelens van de ander); - Concluderen (een conclusie trekken op basis van alle gehoorde argumenten).
Expressieve praatsoorten	<ul style="list-style-type: none"> - Zelfonthullen (eigen gevoelens verwoorden); - Congrueren (lichaamstaal afstemmen op wat je zegt); - Openen (open staan voor wat een ander denkt en voelt).
Contactuele praatsoorten	<ul style="list-style-type: none"> - Delen (initiatief nemen, ruimte geven, uitnodigen, vraag en antwoord); - Richten (bij het onderwerp blijven, ingrijpen als het gesprek vastloopt); - Onderhandelen (inleven in de ander, eigen standpunt neerzetten, compromis zoeken); - Observeren (stemtaal en/of lichaamstaal van de ander).

In Taal actief komen deze vaardigheden in andere bewoordingen terug. Zie bijvoorbeeld het onderdeel 'dit moet je weten' bij de praatsoort 'reisverslag' uit groep 8. Hier wordt de vaardigheid 'objectiveren' aan kinderen geleerd.

Soms verpakken mensen hun mening alsof het een feit is. 'Spinazie is de lekkerste groente' in plaats van 'Spinazie vind ik de lekkerste groente'. Bij een reisverslag kun je het verschil tussen mening en feit goed laten horen. 'Amsterdam is de hoofdstad van Nederland' (feit) en 'Amsterdam vind ik een mooie stad' (mening).

Tot slot

De vijf uitgangspunten leiden tot effectiever onderwijs in spreken en luisteren. Kinderen vinden de lessen aantrekkelijk door de filmpjes, de coöperatieve werkvormen en de aansluiting bij het thema en de schrijflessen. Ze vinden de lessen duidelijk door de herkenbare structuur en hulpjes, en leerzaam omdat ze 'nieuwe dingen' leren. En zo mag onderwijs zijn: aantrekkelijk, duidelijk en leerzaam!

Auteur

Adri van den Brand werkt voor Kenniscenter de Kempel als taaladviseur en communicatiespecialist.

thema 1 week 1

les 3

1 Verkennen

a Je hebt een potlood en een vel papier nodig. Luister naar de uitleg van Sanne. Voer de uitleg stap voor stap uit. Wat heb je getekend?

b Welke signaalwoorden gebruikt Sanne?

2 Voorbereiden

a Kijk naar de plattegrond hiernaast. Kies een plek waar jij af wilt spreken met je buur. Welke plek kies jij?

het sportveld

de scouting

de muziekschool

de skate-baan

de manege

b Bekijk de praat hulp.

3 Spreken en luisteren

a Leg om de beurt de weg uit aan elkaar. Gebruik de praat hulp.

Tips:

- Kijk elkaar aan bij het spreken.
- Tel de stappen van de uitleg mee op je vingers.
- Spreek duidelijk en in een rustig tempo.

b Luister naar de uitleg van een ander tweetal.

4 Napraten

Vul de luisterhulp in. Geef elkaar een top en een tip.

spreeken en luisteren

Dit ga je leren
Je leert hoe je de weg uitlegt.

Dit moet je weten

- Als je uitlegt, vertel je stap voor stap wat de ander moet doen.
- Elke stap moet heel duidelijk zijn. Anders gaat het mis.
- Bij het uitleggen kun je signaalwoorden gebruiken.

het signaalwoord
Met signaalwoorden begrijpt en onthoudt de luisteraar de tekst beter. Voorbeelden zijn: eerst, vervolgens, daarna, ten slotte.

idea!

praathulp

De inleiding
Vertel voor welke bestemming je de weg uitlegt.

De kern

- Leg de weg stap voor stap uit. Gebruik signaalwoorden.
- De ander herhaalt de stappen.
- Controleer of de uitleg klopt.

Het slot
Rond het gesprek af.

luisterhulp

De weg werd stap voor stap uitgelegd. De uitlegger gebruikte signaalwoorden. De luisteraar herhaalde de uitleg. De uitlegger sprak duidelijk verstaanbaar.

	ja	soms	nee
De weg werd stap voor stap uitgelegd.	☐	☐	☐
De uitlegger gebruikte signaalwoorden.	☐	☐	☐
De luisteraar herhaalde de uitleg.	☐	☐	☐
De uitlegger sprak duidelijk verstaanbaar.	☐	☐	☐

? Wat vind jij belangrijk bij het uitleggen van de weg?

thema 1 week 4

les 18

1 Verkennen

a Luister naar de korte spreekbeurt van Nadia. Wat vertelt Nadia in haar inleiding?

Ze vertelt waarom ze voor UNICEF heeft gekozen.

Ze vertelt waarom ze UNICEF zo'n goede organisatie vindt.

Ze vertelt hoe haar korte spreekbeurt stap voor stap is opgebouwd.

b Wat vertelt Nadia in het slot?

Ze doet een oproep en zij geeft ruimte om vragen te stellen.

Ze vat de taken van UNICEF nog een keer samen.

Ze vertelt waarom ze voor UNICEF heeft gekozen.

2 Voorbereiden

In les 3 heb je de spreekbeurt voorbereid. Schrijf steekwoorden op een briefje voor jouw korte spreekbeurt. Kijk goed naar de stappen in de praat hulp.

3 Uitspreken

Houd om de beurt je spreekbeurt. Gebruik je briefje met steekwoorden. Vul tijdens het luisteren de luisterhulp in.

Tips:

- Praat langzaam, in plaats van te snel.
- Praat verstaanbaar, in plaats van te zacht.
- Vertel uit je hoofd, in plaats van voorlezen.
- Kijk anderen aan, in plaats van wegkijken.

4 Napraten

Geef elkaar een top en een tip. Vul voor één spreker de luisterhulp in.

spreeken en luisteren

Dit ga je leren
Je leert hoe je een korte spreekbeurt houdt. Je gebruikt de voorbereiding uit les 3.

Dit moet je weten
Als je een spreekbeurt houdt, lees je niet voor, maar vertel je over je onderwerp. Natuurlijk weet je niet alles uit je hoofd. Schrijf steekwoorden op een briefje.

voorbeeld!

1 Elk kind heeft recht op onderwijs/huis/bed/eten.
UNICEF!

2 De opbouw (wie op het bord!!)

3 De hoofdvragen:

- Wat is Unicef?
- Wat doet Unicef voor kinderen?
- Wat kunnen jij en ik doen?

4 Contact.

4 Unicef is tof!

Vragen?

5 Dankjewel!

niemand ruimte geven.
Iemand de kans geven iets te doen.

praathulp

Een korte spreekbeurt houden

De inleiding

1 Vertel wat het onderwerp is.

2 Vertel hoe de spreekbeurt is opgebouwd.

Mijn spreekbeurt gaat over ... Ik heb deze organisatie gekozen, omdat ... Eerst vertel ik ... Daarna ...

De kern

3 Vertel over de organisatie.

4 Vertel wat jij van de organisatie vindt.

Beantwoord de drie hoofdvragen uit les 3. Laat eventueel spulletjes, afbeeldingen of een filmpje zien.

Het slot

5 Geef ruimte om vragen te stellen.

6 Sluit af.

Dit was mijn spreekbeurt. Zijn er nog vragen? Bedanks voor jullie aandacht!

luisterhulp

Ingevuld voor

	ja	een beetje	nee
De spreker was goed verstaanbaar.	☐	☐	☐
De spreker sprak langzaam.	☐	☐	☐
De spreker leek anderen aan.	☐	☐	☐
Ik heb iets nieuws geleerd door de presentatie.	☐	☐	☐
Ik vond het een goede korte spreekbeurt.	☐	☐	☐

unicef
unite for children

? Welke stap uit de praat hulp vind je het zwaarst bij een korte spreekbeurt? Stop
